

Gagauz Türkçesi Söz Diziminin Ölçünlü Türkiye Türkçesi Söz Dizimi ile Mukayesesi Üzerine Bir Deneme¹

Comparison of Gagauz Turkish Syntax with Standard Turkey Turkish Syntax

Selda Sandalyeci

Arş. Gör., Trakya Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne / Türkiye

e-posta seldatabak@trakya.edu.tr

orcid 0000-0002-5443-3245

doi 10.54316/dilarastirmalari.881366

Atıf

Citation

Sandalyeci, Selda (2021).
Gagauz Türkçesi Söz
Diziminin Ölçünlü Türkiye
Türkçesi Söz Dizimi ile
Mukayesesi Üzerine Bir
Deneme.
Dil Araştırmaları, 29: 143-163

Başvuru

Submitted
16.02.2021

Revizyon

Revised
12.03.2021

Kabul

Accepted
26.07.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online
30.11.2021

Öz

Gagauz Türkleri bugün önemli bir çoğunluğu Moldova olmak üzere Ukrayna, Kazakistan, Azerbaycan, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye’de dağınık olarak yaşamaktadırlar. 1979 ve 1989 nüfus sayımlarında Beyaz Rusya ile Özbekistan’da da Gagauzların yaşadığı tespit edilmiştir. Yoğunluklu olarak yaşadıkları bölge ise Moldova’ya bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesi’dir. Gagauz Türkçesi yönere göre Güney Batı grubuna, kavimlere göre ise Oğuz grubuna dâhil olup Türkiye Türkçesi’nin Rumeli ağızlarına en yakın olan Türk lehçesidir.

Kelime dağarcığı, cümle yapısı ve öge diziliminde Gagauz Türkçesine en yakın yazı dili Türkiye Türkçesidir. Türkiye Türkçesi ile ortak yanları olduğu gibi farklı özellikleri de bulunmakta olup bu farklılıkların başında devrik cümle yapılarının gözle görülür bir şekilde fazlalığı dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde de kimi zaman heyecan veya onarım gibi sebeplerle devrik cümle kuruluşlarına rastlanmaktadır. Bu durumun Gagauz Türkçesinin en önemli ayırt edici özelliklerinden olan devrik cümle kuruluşlarıyla paralel olup olmadığı veya –varsa- kuruluş sebebinin farklılıkları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada Gagauz Türkçesi söz diziminin en tipik özelliği olan “devrik cümle” yapısı, Gagauz edebiyatından seçilmiş metinler üzerinde ayrıntılı olarak incelenecek ve tamlamalar, birleşik cümleler, heyecan cümleleri gibi farklı yapılar ele alınarak Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinin öge dizilişiyle mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gagauz Türkçesi, Gagavuzlar / Gagauzlar, söz dizimi, sentaks, devrik cümle, ölçünlü dil

¹ Bu makale, 9-12 Eylül 2018 tarihlerinde Nevşehir’de düzenlenmiş olan ‘3. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK)’nde sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ABSTRACT

Gagauz live dispersedly in Ukraine, Kazakhstan, Azerbaijan, Greece, Bulgaria, Romania, Turkey and mainly in Moldova. At the 1979 and 1989 censuses, it was recorded that Gagauzian inhabit Belarus and Uzbekistan, too. The region where they predominantly live is the “Gagauz Yeri Autonomous Region” of Moldova. Gagauz Turkish is classified within the southwestern branch of Turkic languages on the basis of the directions and within the Oghuz branch on the basis of tribes while it is closest Turkish dialect to the Rumelian dialects of Turkey Turkish.

Turkey Turkish is the closest written language to Gagauz Turkish in terms of vocabulary, sentence structure and syntax. It bears common features with Turkey Turkish as well as different features, and as a prominent difference, the abundance of inverted sentence structures draws attention. Inverted sentences also exist in Turkey Turkish and are employed for rendering excitement or repair. It is questioned if this usage is parallel with the formation of inverted sentence structures, which are deemed as the most distinctive features of Gagauz Turkish. It is aimed at determining the reasons for the differences in such formations.

In this study, the "inverted sentence" structure, which is the most typical feature of Gagauz Turkish syntax, will be examined in detail on selected texts from Gagauz literature, and different structures such as phrases, compound sentences, excitement sentences will compared with the syntax of Turkey Turkish.

Keywords: Gagauz Turkish, inverted sentences, syntax, Gagauz / Gagavuz, formal language

Giriş

Az bir nüfusları olmasına rağmen dillerine sahip çıkan ve Batı Türkçesinin sınırı olan Gagauzlar, dillerini 1950’lerde resmî dil hâline getirme başarısı gösteren Türklerdir. Dünya üzerindeki toplam nüfuslarının üç yüz bin kadar olduğu, bunların iki yüz elli bin kadarının eski SSCB içerisinde yaşadıkları belirtilmektedir.

Yaşadıkları bölgelere bakıldığında Moldova, Bulgaristan, Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Rusya, Kırgızistan gibi çeşitli coğrafyalar görülmektedir (Güngör ve Argunşah 1998). En yoğun olarak Moldova’daki “Gagauz Yeri” ve Ukrayna’nın komşu bölgelerinde (Odessa ve Zaporjye) yaşamlarını sürdürmektedirler. Fakat yaşadıkları bölgelerde nüfus sayımlarında “Gagauz” olarak değil, örneğin Bulgaristan’da “Bulgar”, Yunanistan’da “Yunan” sayılmaları gibi nedenlerden dolayı diğer bölgelerde nüfuslarının ne kadar olduğunu tespit edebilmek oldukça güçtür.

Gagauzlar, yıllarca başka devletlerin çatısı altında yaşadktan sonra Sovyetler Birliği’ni etkileyen glasnost (açıklık) ve perestrojka (yeniden yapılandırma) hareketlerinden faydalanarak 1987 yılında *Gagauz Halkı* isimli bir örgüt kurmuş, bu örgüt Gagauzların millî bilinçlerinin uyandırılması ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların da etkisiyle 1989’da özerkliklerini ilan etmişlerdir. Kişinev’in bu hareketi tanımamasına rağmen 1990’da Gagauz Parlamentosu *Bağımsız Gagauz Cumhuriyeti*’ni ilan etmiş, 1994 yılında ise Moldova Cumhuriyeti Gagauz Yeri’nin idari yetkisini Gagauz halkına devretmiştir.

Gagauzların kökenleri hakkındaki araştırmalara bakıldığında çok fazla görüşle karşı karşıya kalınmaktadır. Fakat bu görüşlerin arasından Peçenek, Oğuz, Kıpçaklar ve Anadolu Selçuklularından oluşan, onların sentezi olan bir Türk topluluğu oldukları kabul edilebilir.

Gagauzların kökenleri hakkındaki bilgiler gibi adlarının *Gagavuz / Gagauz* şekillerinden hangisinin asli olduğu konusu da muğlaktır. Gagauz adının yazımıyla birlikte etimolojisi hakkında da yirmiden fazla görüş ileri sürülmüştür. Örneğin; Radloff ve Moşkov, *Gagauz* adını *Ağuz* veya *Oğuz / Uz* kelimelerine *Ga* veya *Gaga* kelimelerinin getirilerek *Uzlardan bir kabile* manasına gelen bir kelime şeklinde açıklamışlar, Atanos Manov ise *Gagauzlar* kitabında bu görüşü redderek bu kelimenin bir unvan olduğunu, Rus steplerini bekledikleri için sınır bekçisi anlamındaki *Kalauz* ismiyle anıldıklarını, Oğuzlardan ve diğer Türklerden Hristiyan olanların da bu isimle anıldıklarını söylemiştir (2001: 36). Bu çalışmada terim karmaşasını önlemek adına alıntılar hariç “Gagauz” terimi kullanılmıştır.

Gagauz Türkçesi yaşayan Türk lehçelerinden biridir. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi ile birlikte Türkçenin Oğuz grubuna dâhildir ve Türkiye Türkçesine en yakın lehçe olarak nitelendirilebilir. Oğuz lehçesinin en batısında konuşulan Gagauz Türkçesinde Kuzey Kıpçak Türkçesine ait unsurlar da bulunur². Hristiyan bir Türk topluluğu olmalarına rağmen Argunşah’ın ‘eklektik bir yapı’ olarak tanımladığı Gagauz Türklerinin dinî içerikli kitapları Anadolu’nun diğer Hristiyan Türk unsurları olan Karaman Türkleri’nden satın almaları ile dilleri bol miktarda Anadolu Müslüman terminolojisi ile donanmış sözcüklerle karşı karşıya kalmıştır. Pokrovskaya’ya göre bu terimler anlam olarak Hristiyan inancına göre yeniden kavramsallaştırılmıştır (2017: 422). Gagauz Türkçesinde söz konusu şekilde Arapça, Farsça kelimeler görüldüğü gibi farklı zamanlarda farklı milletlerle birlikte yaşamalarının tesiri ile Yunan, Bulgar, Moldovan ve Rus dillerinden de kelimeler bulunmaktadır. Özellikle teknik ve ilmî kelimelerde Slav dili etkin bir şekilde kendini göstermektedir.

Yakın zamana kadar alfabeleri bile olmayan Gagauzlar -çağımızda aynı durumdaki birçok dil yok olma tehlikesi altındayken- 1957’de bir atılım yaparak dillerini resmileştirmeyi başarmışlardır. Gagauzların tarih boyunca farklı devlet çatısı altında yaşamalarının sonucu olarak farklı dillerle temas halinde olmaları, dillerini fonetik ve morfolojik olarak etkilediği gibi cümle yapıları da bundan fazlasıyla etkilenmiştir. Cümleler konuşma dilinin serbestliğinin etkisiyle büyük ölçüde devriktir. Tadeusz Kowalski, Gagauz Türkçesindeki cümlelerin genellikle, Türkçe cümle yapısından farklı yapıdaki bir yabancı dilden yapılmış tercüme görünümünde olduğunu ifade etmektedir (1949: 496). Dimitriyev de Gagauz Türkçesi söz dizimini Rusçanın söz dizimiyle karşılaştırmaktadır (Pokrovskaya 2019: 243). Gagauz Türkçesi’nin söz dizimini bütünüyle herhangi bir yabancı dile bağlamak zor görünmektedir. Gagauzlar, içinde buldukları sosyal şartlar sebebiyle direnmek zorunda kaldıkları Slav dillerinin ifade mantığıyla ana dilleri Türkçenin ifade mantığını birbirine karıştırmışlardır (Özkan 1996: 209; 2017: 32, 263).

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Hakan Aydemir, “Gagauzcada Kıpçakça Etkisi Üzerine”, *Studia Turcologica Cracoviensia*, 10, 2005.

Gagauz Türkçesinin Slav Dilleri ile İlişkisi

14. yüzyıldan itibaren Balkanlara ve Trakya'ya gelmiş olan Türk unsurları, kendi dil özelliklerini korumalarına karşın yerleştikleri coğrafyanın yerel unsuru olan Slavlarla etkileşimde bulunmuşlardır. İki veya çok dilli ortamda ortaya çıkan bu etkileşim sonucunda bu dillere Türkçeden unsurlar geçtiği gibi Slav özellikleri de söz varlığından ses ve şekil bilgisine, hatta söz dizimine varan boyutlarda Türk dilini etkilemiştir (Günşen 2010: 462). Gagauz Türkçesi bunun en belirgin örneklerinden birisidir. Başta Ruslar olmak üzere diğer Slav milletlerle birlikte yaşam sürdüren Türk kollarının dillerinde görölen yabancı dil etkisi, aynı sınırlar içinde birlikte yaşadıkları, ekonomik ve siyasi bakımdan güçlü olan tarafın kendilerine tâbi olan milletleri kültürel manada etkilemeleriyle aşıklanabilir.

İki veya çok dillilik kavramları, iki ayrı toplumun veya değişik toplumların bir arada yaşadıkları ve kendi ana dilinden başka bir dili ana diline yakın derecede kullanabilen toplumlarda görölmektedir. Gagauz Türkleri de uzun zaman Slav kavimleriyle ilişki içinde olduklarından etkileşim kaçınılmaz olmuştur. İkinci dilleri Rusça olmak üzere Eski SSCB topraklarında yaşayan Gagauzların %80'i çift dillidir. Moldova'da ikinci dil olarak Rusça konuşan Gagauzlar, bir yandan da resmi dil olan Rumencenin de etkisi altında kalmışlardır. “Dilbilimde iki dilliliğin söz konusu olduğu durumlarda ikidilli kimselerin konuşmalarında, dillerden birinde ötekinin etkisiyle değişmeler olmasına *dil karışması* adı verilmektedir” (Aksan 2015: 27). “Kişi bu iki dili kullanırken ister istemez bir dilin özelliğini öbür dili konuşurken ya da yazarken kullanır” (Stamova 2002: 188). Gagauzlar arasında -özellikle Komrat'ta- yetişkin insanlar arasında Rusça birinci dil konumunda görölmektedir. Konuşma sırasında fark etmeden bir dilden diğerine geçmeleri çok sık görölen bir durumdur ve en samimi Gagauz milliyetçileri dahi Gagauzlarla iletişim halindeyken ya ana dilleriyle düşüncelerini tam anlamıyla ifade edemeyeceklerini düşünerek ya da konuştukları herkes tarafından anlaşılсын diye Rusçayı tercih etmektedirler (Gökdağ 2014: 25). Bu dil karışmasının neticesi olarak Gagauz Türkçesi Rusçanın etkisini fazlasıyla hissetmiştir. N. K. Dmitriyev de bu durumu destekleyecek nitelikte olan Gagauz Türkçesi söz dizimi incelemesinde, temel özellik olarak Slav dillerine benzeyen cümledeki serbest kelime düzenini tespit etmiştir. Dmitriyev'e göre Gagauzca bir cümledeki kelimeler Türk dilinde görölmeyecek şekilde yerleşmiştir (Pokrovskaya 2019: 243).

Gagauz Türkçesinin bugünkü cümle dizilimi her türlü ilgiyi hak edecek bir farklılık göstermektedir. Bu nedenle çalışmanın konusu günümüz Gagauz Türkçesi ölçünlü dilindeki söz dizimi olarak tespit edilmiştir.

Gagauz Türkçesi Söz Diziminde Devrik Cümle Yapısının İncelenme Yöntemi

Dil bilgisi çalışmalarında önem arz eden konulardan biri söz dizimidir. Yıllardır yapılan çalışmalar neticesinde cümlelerin analizleri bakımından yüzey yapı ve derin yapı olarak iki yapıdan oluştuğu kabul edilmiştir. Derin yapı, cümlelerin mantıksal yapısı iken yüzey yapı, derin yapıdaki anlamların sözcüklere dökölmüş somut

biçimidir. Geleneksel gramer sadece yüzey yapıyı esas alarak biçimsel bir inceleme yaparken çağdaş yaklaşımlar, anlamı ve derin yapıyı bu incelemelere eklemiştir. Bir grup araştırmacı iç yapıyı esas alırken bir grup araştırmacı dış yapıyı esas almaktadır.

Duygu ve düşünceler öncelikle zihinde kalıplar olarak meydana gelir. Bu kalıplar bazen aynen, bazen de farklı şekillerle söz ya da yazıya yansıtılmaktadır. Dilde en az çaba kanunu diye adlandırılan zaman ve emekten tasarruf etme ilkesi ile dilin estetik kaygısı, bazı dil birimlerinin yüzey yapıya çıkmasına izin vermeyerek sadece onları işaret eden yapıların yüzey yapıda kalmasını sağlar.

“Dilbiliminde yapı kavramı, derin ve yüzey yapı yani iç ve dış yapı kavramlarını da bünyesinde taşımaktadır. Dış yapı, iç yapıdaki anlamın ifade ediliş şeklidir. Zihinde ürettiğimiz hammaddenin, yani çekirdek cümlelerin şekli ve sayısı ne olursa olsun, bir dil için karakteristik olan ve onu başka dillerden ayıran, bu hammaddenin söz ve yazıya yansıtılmış şeklidir. Bu sebeple, bir cümle yapı bakımından değerlendirilirken, onun iç yapısı değil dış yapısı yani ifadedeki yapısı esas alınmalıdır” (Karahana, 1994: 20).

Bu çalışmada bu görüşlerin tümü dikkate alınarak Gagauz edebiyatından masal, fıkra, destan gibi halk edebiyatı ürünleri ile çağdaş yazarların eserlerinden seçilmiş metinler üzerinde farklılaşan bu söz dizimi bağlamında neredeyse karakteristik bir özellik kazanmış olan devrik yapılar hem kelime grupları hem de cümle düzeyinde incelenmiştir. Öncelikle Nevzat Özkan’ın 2017 yılında Bilge Kültür Sanat tarafından basılmış “Gagavuz Edebiyatı” isimli kitabındaki derleme metinlerden farklı tür ve konularda metinler seçilerek evren belirlenmiştir. Bu metinlerdeki devrik cümleler tespit edilerek öncelikle yüklem türüne, cümle yapılarına ve öge sayılarına göre sınıflandırılmıştır. Öge sayılarına göre cümleler, ilgili başlıklarının altında öğelerinin dizilişlerine göre de sınıflandırılmıştır. Cümle yapıları incelenirken Leyla Karahana’nın “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine” isimli çalışması esas alınmıştır. Sınıflandırılan bu cümlelerde yüklem ardına konumlandırılan cümle öğeleri tespit edilmiş ve bu sonuçlar Türkiye Türkçesi ölçünlü dili üzerine yapılmış devrik cümle çalışmalarındaki sonuçlarla mukayese edilmiştir. Bunlara ek olarak tespit edilen devrik cümlelerdeki kelime grupları da devrik olma durumlarına göre incelenmiştir. İncelemeler esnasında Gagauz Türkçesi söz diziminde sadece şekil değil anlam da ele alınmış ve çalışmanın temelini Türkiye Türkçesi söz dizimi ile karşılaştırma oluşturduğundan Türkiye Türkçesiyle ifade edilince kazanılan anlam da göz önünde bulundurulmuştur. Örnek cümleler verilirken parantez içinde geçtiği metnin kısaltması ve sayfa / satır numarası belirtilmiş, ardından köşeli parantez içinde Türkiye Türkçesi ile ifadesi gösterilmiştir. Türkiye Türkçesi ile ifade edildiğinde söylenmesi gereken ancak Gagauz Türkçesi metinlerinde yer almayan unsurlar, köşeli parantez ile verdiğimiz Türkiye Türkçesi ile ifadeye ek parantez açarak ilave edilmiştir. Bu durumda anlamlandırılma Türkiye Türkçesine göre değerlendirilmiş olacaktır.

Cümle Düzeyinde Devrik Yapılar

1. Yüklemin Türüne Göre Devrik Cümleler

1.1. İsim Cümleleri

827 adet devrik cümle içerisinde 46 adet tespit edilen isim cümleleri, tüm devrik cümlelerin % 8,64'ünü oluşturmaktadır.

Varmış adamın bir oğlu. (K, 139 / 5) [Adamın bir oğlu varmış.]

Orda şimdi ta yar bir büyük hem üsek taş direk. (SS, 175 / 5) [Şimdi işte orada büyük ve yüksek bir taş direk var.]

Bir vakıta varmış-yokmuş bir Köse. (KÖ, 179 / 1) [Bir zamanlar bir Köse bir varmış.]

1.2. Fiil Cümleleri

827 adet devrik cümlelerin 482 adeti fiil cümlesi olarak tespit edilmiştir. Türkçenin genel yapısına uygun olarak fiil cümleleri isim cümlelerinden fazladır ve devrik cümlelerin %90,6'sını oluşturmaktadır.

Çocuk dozurê, beslee beegiri maaza içindâ. (K, 139 / 14) [Çocuk beygiri mağara içinde doyoruyor, besliyor.]

Ama kayet çok kan dökülmüş köyün kenarında, büyük çukurun içindâ. (SS, 175 / 7) [Ama köyün kenarında, büyük çukurun içinde gayet çok kan dökülmüş.]

Gelmiş çocuk eve, annatmış bubasına ve annamış onu aldattını. (KÖ, 180 / 3) [Çocuk eve gelmiş, babasına anlatmış ve onu aldattığını anlamış.]

2. Yapısına Göre Devrik Cümleler

2.1. Basit Cümleler

İçerisinde tek bir yargı bulunduran cümleler basit cümle olarak kabul edilmektedir. İsim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerin diğer isim, sıfat ve zarflardan görev bakımından hiçbir farkları yoktur ve bu kelimelerin varlığı basit cümlelerin yapısını etkilemez (Karahan 1994: 23). İncelenen metinlerde tespit edilen basit cümleler devrik cümlelerin %32'sini teşkil etmektedir

Neçin Köroğlu demişlâr ona? (K, 139 / 4) [Neden ona Köroğlu demişler?]

Bakê çocuk geeri. (K, 140 / 4) [Çocuk geri bakıyor.]

Da keçi erine almışlar inee. (KÖ, 180 / 2) [Keçi yerine ineği almışlar.]

2.2. Sıralı Cümleler

Sıralı cümleler, anlam olarak birbiriyle ilişki içinde olan ve virgül ya da noktalı virgül ile ayrılan, en az iki yüklemi bulunan cümle dizileridir. Devrik cümleler içinde en çok sıralı cümle yapısı tespit edilmiştir. 219 adet tespit edilen sıralı cümleler toplam devrik cümlelerin %41,16'sını oluşturmaktadır.

Çocuk doyrû, beslee beegiri maaza içindä. (K, 139 / 14) [Çocuk beygiri bodrum içinde doyruruyor, besliyor.]

Burda kesildi, kıyıldı soldatlar, ani türktän bizi kurtardılar. (SS, 175 / 15) [Türkten bizi kurtar(an) askerler burada kesildi, katledildi.]

Onnar gene demişler keçî, hepsi demişler keçî. (KÖ, 179 / 2) [Onlar gene keçî demişler, hepsi keçî demişler.]

2.3. Bağlı Cümleler

Aralarında anlam ilişkisi bulunan birden fazla cümlelerin bir bağlama edatı ile bağlanması sonucu meydana gelen cümle dizilerine *bağlı cümle* adı verilmektedir. 131 adet tespit edilen bağlı cümleler toplam devrik cümlelerin %24,6'sını oluşturmaktadır.

Alêe çocuk *da* tutêe o beegiri. (K, 139 / 8) [Çocuk alıyor ve o beygiri tutuyor.]

Gelsin bir kavi devlet *da* kurtarsın onnarı isirliktän. (SS, 175 / 3) [Bir kavi devlet gelsin ve onları esirlikten kurtarsın.]

Gelmiş çocuk eve, annatmış bobasına *ve* annamış onu aldattımı. (KÖ, 180 / 3) [çocuk eve gelmiş, babasına anlatmış ve onu aldattığını anlamış.]

2.4. İç İçe Cümleler

Bir cümlelerin başka bir cümlelerin ögesi ya da bir ögesinin parçasını oluşturmasıyla meydana gelen cümleler *iç içe birleşik cümle* olarak adlandırılmaktadır. İç içe cümleler 7 adet tespit edilmiş olup toplam devrik cümlelerin %1,31'ini oluşturmaktadır.

Korkma dee bobası. (K,140 / 6) ["Korkma!" diyor babası.]

"Slavlardan üülen tarafına o kırlarda gezerlär sürülerinnän, şatralarinnän hem yurtalarinnän gezerlär..." yazdıydı arap hronikacısı Massudi. (HO, 457 / 5) [Arap kronikçisi Mesudi "Slavların güney tarafında o kırlarda sürüleriyle, çadırlarıyla ve otağlarıyla gezerler." yazmıştı.]

O iraktan geler çocuum, dedi mamum. (KO, 483 / 2) [Annem, "O, uzaktan geliyor çocuğum." dedi.]

2.5. Ki'li Cümleler

2 adet tespit edilen ki'li cümleler %0,24 oranında görülmektedir. Bu cümle yapısı sadece modern dönem metinlerinde tespit edilmiştir.

İreçek yazıer *ki* Gagauzlar çıksınnar bu Selçukların arasından. (Gİ, 437 / 30) [İreçek, Gagauzların bu Selçukluların arasından çıktığını yazıyor.]

Umut var *ki* salt o zaman yaşayabilecez dünäädä. (DS, 660 / 20) [Dünyada sadece o zaman yaşayabileceğimize dair umut var.]

2.6. Şart Cümlesi

Yüklemle gerçekleşmesinin başka bir duruma bağlı olduğu, söz konusu bu durumu belirten yapının da şart kipi olan –sA ile çekimlenmiş bulunduğu cümleler *şart cümlesi* olarak adlandırılmaktadır. 2 adet şart cümlesi tespit edilmiş olup bunların kullanım oranı %0,24'a tekabül etmektedir.

Metinlerimizde şeklen şart kipi ile kurulmuş cümleyle birlikte istek kipi ile çekimlenmiş şart anlamına da tekabül eden cümleye rastlanmıştır. Gagauz Türkçesinde şart cümleleri genellikle "eer" cümle başı edatıyla kuvvetlendirilir (Özkan, 1996: 215). Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu yapı Eski Oğuz Türkçesinde ve Gagauz Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. (Gülsevin 2007: 132)

Gagauz Türkçesinde bu eskicil yapı kullanılmaya devam etmektedir: Eer [cümle başı edati]... Fiil Tabanı + {-A} [istek kipi] + (er->)i- [cevheri fiil] + {-DX} [görülen geçmiş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur. Ana cümlelerin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Hünerli 2018: 32).

Eer *göräydiniz* ne gözäl paskalar, kolaçlar örärdi anam. (A,551 / 36) [Keřke annemin çok güzel çörekler, simitler yaptığını görseydiniz.]

Olsa e turalım onnarı aklımızda. (K, 139 / 2) [Keşke onları aklımızda tutabilsek.]

3. Öge Sayılarına Göre Devrik Cümleler

3.1. İki Ögeden Oluşanlar

Bu cümleler devrik cümlelerin %27,18'ini oluşurmaktadır.

y+ö

Varmış / adamın bir oğlu. (K, 139 / 5) [Adamın bir oğlu varmış.]

Onların beyi paşasıymış / Salituçded. (Gİ, 437 / 28) [Salituçted onların beyi, paşasıymış.]

Gücenmä / Urus komşu. (HO, 457 / 1) [Rus komşu gücenme.]

y+blin

İçmiş / suyu. (KÖ, 180 / 21) [Suyu içmiş.]

İnandı / onu. (NHK, 193 / 7) [Ona inandı.]

Tarařtırêrlar / her ersini. (HPK, 271 / 20) [Her yerini tarıyorlar.]

y+bsizn

Yap / bir pita. (TÇY, 211 / 1) [Bir pide / yap.]

Turalım / bir hırsız? y+bsizn (HPK, 270 / 3) [Bir hırsız turalım mı?]

Bul / bir pak pınar. y+bsizn (DS, 660 / 22) [Bir temiz pınar bul.]

y+dt

Annatmış / bubasına. (KÖ, 180 / 3) [Bubasına anlatmış.]

Gitmiş / armut aacinın altına. (TÇY, 210 / 3) [Armut ağacının altına gitmiş.]

Geldim / senin tükänın yönündä. (RGH, 254 / 7) [Senin dükkänın önüne geldim.]

y+zt

Duruklanê / çocuklan laf etmää. (K, 140 / 10) [Çocukla konuşmak için duraksıyor.]

Almış yolunu / bir gün. (RGH, 254 / 2) [Bir gün yolunu almış]

Vererlär / kızın lafına görä. y+z (HPK, 270 / 30) [Kızın lafına göre veriyorlar.]

ö+y diziliminde olup yüklem kendi içerisinde devrik olanlar:

O / kalmazdı aşaa. (D, 656 / 23) [O aşağı kalmazdı.]

3.2. Üç Ögeden Oluşanlar

3 ögeli cümleler devrik cümlelerin %39,80'ini meydana getirmektedir. Öge dizilimlerine baktığımızda çok çeşitli yapılarla karşılaşmıştır:

y+ö+dt

Sınaşır / onnar / birbirilerinä. (D, 656 / 3) [Onlar birbirlerine alışır.]

y+ö+zt

Geler / komşuyka / isteää çaunu. (NHK, 193 / 3) [Komşu kadın kazanımı istemek için geliyor.]

y+blin+ö

Bakarmış / onun belgesini / o adam. (K, 139 / 4) [O adam onun belgesin(e) bakarmış]

y+blin+dt

Getiree / onu / evä. (K, 139 / 8) [Onu eve getiriyor.]

y+blin+zt

Örter / onu / otları. (HPK, 271 / 8) [Onu otla örter.]

y+dt+blin

Sat / bize / bu eşeeni. (KÖ, 180 / 10) [Bu eşeğini bize sat.]

Döşedärdi / masanın üstüne / plati. (A, 550 / 17) [Elbiseyi masanın üstüne sererdi.]

y+dt+bsizn

Ver / bana / on iki kız. (HPK, 270 / 5) [Bana on iki kız ver.]

Verer / ona / bir beygir. (HPK, 270 / 7) [Ona bir beygir verir.]

Yapacan / bana / bir ev. (HPK, 271 / 22) [Bana bir ev yapacaksın.]

y+dt+zt

Baalandılar / ona / bütün üreklän. (HO, 458 / 4) [Ona bütün kalpleriyle bağlandı.]

y+zt+dt

Pinee / gene / beegirlerinä. (K, 140 / 23) [Gene beygirlerine biniyor.]

bsizn+y+ö

Korkma / dee / bobası. (K, 140 / 6) [Babası korkma diyor.]

ö+y+dt

Gagauzlar hem daa da başka halklar / bakarmışlar / eer tarafa. (SS, 175 / 3) [Gagauzlar ve de başka halklar her tarafa bakarmışlar.]

Bu karı / sevindi / lafa. (NHK, 193 / 7) [Bu karı lafa sevindi.]

Türk de / piner / armut aacina. (TÇY, 210 / 6) [Türk de armut ağacına biner.]

ö+y+blin

Onnar / ensemişler / peçenegleri. (Gİ, 437 / 34) [Onlar Peçenekleri yenmişler.]

Çobannar / daadardılar / insannarın koyunlarını. (KA, 619 / 1) [Çobanlar insanların koyunlarını dağıtırlardı.]

Dädu / soyurdu / koyunu. (KA, 619 / 8) [Dede koyunu soyuyordu.]

ö+y+bsizn

Hepsi / demişler / keçi. (KÖ, 180 / 1) [Hepsi keçi demişler.]

ö+y+zt

Bu hırsız da / geler / bu faytonnan. (HPK, 270 / 28) [Bu hırsız da bu faytonla gelir.]

Gagauzlar / lafederlär / pak Türkçä. (Gİ, 437 / 3) [Gagauzlar temiz Türkçe konuşurlar.]

Kurkan / kaplamıştı / bütün dolayı. (D, 656 / 11) [Hindi bütün etrafı kaplamıştı.]

dt+y+ö

Tükän yönündä da / varmış / bir fidan. (DGH,254 / 3) [Dükkan önünde de bir fidan varmış.]

Emba deresinin kırlarından / geldi / o peçeneglerin dä bir payı. (HO, 457 / 19) [O Peçeneklerin bir kısmı da Emba deresinin kırlarından geldi.]

Dütüşä / geldi / taa iki yardımcı (D, 656 / 21) [Dövüşe iki yardımcı daha gelmişti.]

zt+y+ö

Doz dolayı / esir almıştı / zavodların bacalarından çıkan tütün. (DS, 660 / 1) [Fabrikaların bacalarından çıkan duman her tarafı esir almıştı.]

zt+y+dt

Sabahlen / koyêrlar / Yuvanın torbasına. (TÇY, 211 / 2) [Sabahleyin /Yuvan'ın torbasına koyuyorlar.]

zt+y+zt

Bölä / kalmış / taa eskiden. (DT, 523 / 3) [Böyle taa eskiden kalmış.]

Büün da / tutêrim aklımda / niçe uşaklımda. (DT, 522 / 9) [Bugün de çocukluğumdaki gibi aklımda tutuyorum.]

Saade / sorardı / ne zaman gelsin almaa. (A, 551 / 20) [Sadece ne zaman almaya gelsin (diye) sorardı.]

3.3. Dört Ögeden Oluşanlar

Dört ögeli devrik cümleler toplam devrik cümlelerin %23,68'ini oluşturmaktadır:

ö+y+blin+dt

Adam / almış / teneyi / yelinä. (RGH, 254 / 5) [Adam taneyi eline almış.]

Zimba / yıktı / koyunu / erä. (KA, 619 / 7) [Zimba koyunu yere yıktı.]

ö+y+blin+zt

Ne / bekler / bizi / yaarina? (DS, 660 / 25) [Bizi yarın ne bekliyor?]

ö+blin+y+zt

Biz de / ineä / aldık / keçi paasına. (KÖ, 180 / 27) [Biz de ineği keçi pahasına aldık.]

ö+zt+y+blin

Öbür beegir / gene / etişemee / onu. (K, 140 / 24) [Öbür beygir gene on(a) yetişemiyor.]

ö+zt+y+dt

Kız da / genä / deer / buna. (HPK, 271 / 29) [Kız da gene buna diyor.]

Gani / hep / sorardı / mamusuna. (KO, 483 / 1) [Gani annesine hep sorardı.]

blin+y+zt+ö

Bunu / tutêlar aklında / büün da / taa yaşlı insannar. (DT, 523 / 6) [Daha yaşlı insanlar bunu bugün de aklında tutuyorlar.]

zt+y+blin+dt

Neçin / verirsin / bu çauncuu / bana? (NHK, 193 / 5) [Bu kazancığa bana neden verirsin?]

zt+y+blin+cdu

Ne / getirmişsin / bu keçii / be çocuk? (KÖ, 179 / 4) [Be çocuk bu keçiyi neden getirdin?]

zt+y+dt+zt

Daanık / otlêêrlar / yakar güneşin altında / sessiz. (HO, 457 / 10) [Yakar güneşin altında sessiz dağınık otluyorlar.]

zt+y+zt+ö

Heptän / üfkelendi / artık / düüşä hazır horoz. (D, 656 / 18) [Dövüşe hazır horoz artık hepten öfkelendi.]

zt+ö+y+blin

Şindiyadan / Gagauzlar / yazmamışlar / Gagauzların istoriyasını. (Gİ, 437 / 10) [Şimdiye kadar Gagauzların tarihini Gagauzlar yazmamışlar.]

zt+ö+y+dt

Bir dä / haydut / gezärmiş / yollarda. (HPK, 270 / 1) [Bir de yollarda haydut gezermiş.]

zt+bsizn+y+dt

Neçin / Köroğlu / demişlär / ona? (K, 139 / 4) [Neden ona Köroğlu demişler?]

3.4. Beş Ögeden Oluşanlar

Beş ögeli cümleler devrik cümlelerin %7,76'sını oluşturmaktadır.

y+ö+blin+dt+zt

Yollamış / Köse / oolunu / panaira / bir inek satsın. (KÖ, 179 / 2) [Köse oğlunu panayıra inek satsın (diye yollamış).]

y+dt+dt+ö+zt

Geçmişlär / Küçük Asyadan / Dobrucaya / 12000 Türk familyası / arabalarının. (Gİ, 437 / 25) [12000 Türk familyası akrabarıyla Küçük Asya'dan Dobruca'ya geçmişler.]

ö+zt+y+bsizn+dt

Biz / bugün / deeriz / tatlı laflar / çiftçilerin adlarına. (DT, 523 / 15) [Biz bugün çiftçileri konuşurken onlara güzel isimler veririz.]

dt+zt+ö+y+dt

Te burdan / neredense / gün / urê / sırtına. (K, 139 / 17) [Neredense işte buradan sırtına gün vuruyor.]

dt+zt+cdu+y+ö

Orda / şimdi / tä / var / bir büyük hem üsek taş direk. (SS, 175 / 5) [Şimdi, orda işte bir büyük ve yüksek taş direk var.]

zt+ö+zt+y+dt

Zerä / o / ne kadar / durdu / bende. (NHK, 193 / 6) [Zira o bende ne kadar durdu.]

zt+ö+dt+y+zt

Hep / o fason / mamunun ellerinden / çıkardı / taa güzäl. (A, 551 / 30) [O kesim hep annemin ellerinden daha güzel çıkardı.]

zt+zt+y+bsizn+dt

Bir taa / hep / koyarmışlar / pita hem tauk / torbaya. (TÇY, 211 / 6) [Torbaya bir daha hep pide ve tavuk koyarlarmış.]

zt+zt+ö+y+dt

Oruçlarda / taa pek düşünüp / insannar / vazgeçerlär / günahlı işlerden. (KO, 483 / 10) [İnsanlar Ramazan'da daha çok düşünüp günah olan işlerden vazgeçerler.]

cdu+ö+y+blin+dt

Da / o kuş / düşürmüş / o yüzüm tenesini / adamın kucääna. (RGH, 254 / 4) [Ve o kuş üzüm tanesini adamın kucağına düşürmüş.]

cdu+ö+y+cdu+dt

Da / bu / raz geler / te / o kılıçlı kıza. (HPK, 270 / 14) [Ve o, işte o kılıçlı kıza rast geliyor.]

cdu+ö+zt+y+blin

Da / bu kız / birdän / alêr / elmayı. (HPK, 270 / 29) [Ve bu kız elmayı birden / alıyor.]

3.5. Altı Ögeden Oluşanlar

Bu cümleler, devrik cümlelerin %1,3'ünü oluşturmaktadır.

dt+zt+zt+ö+y+bsizn

Kendi müşterilerine / ondan sora / çok kerä / mamu / dikärdi / sımarlama fason. (A, 551 / 12) [Ondan sonra çok kere annem kendi müşterilerine ısmarlama elbise dickerdi.]

cdu+zt+zt+y+zt+ö+dt

Da / şimdi / bir gün / geler / genä / bu haydut / orayı. (HPK, 271 / 24) [Ve şimdi bir gün bu haydut gene oray(a) gelir.]

3.6. Yedi Ögeden Oluşanlar

Yedi ögeli 1 adet cümle tespit edilmiş olup bu cümle devrik cümlelerin %0,19'unu oluşturmaktadır.

zt+zt+zt+ö+cdu+y+zt+zt+dt

Haliz dä / ani ordan orayı gezeräk / bu eni kırların içindä uygun er arayarak / hak-oguzlar / tä / erleşerlär / Don hem Dnepra derelerin aralarında urup peçenegleri / günbatısına dooru / tää öteyä. (HO, 457 / 6) [Gerçekten de Hak Oğuzlar, işte Don ve Dinyeper derelerinin arasında Peçenekleri yeniş ordan oraya gezerek bu yeni kırların içinde uygun yer arayarak daha da öteye günbatısına doğru yerleşiyorlar.]

Kelime Grubu Düzeyinde Devrik Yapılar**1. İsim Tamlamalarında Devrik Yapı**

Eyvaz *dostu* var *onun*. (K, 140 / 26) [Onun eyvaz dostu var.]

Bir vakıtta varmış-yokmuş bir Kösä da *onun* varmış *bir oolu*. (KÖ, 179 / 1) [Bir vakitte Bir Köse varmış da onun bir oğlu varmış.]

Bir *Türkün* varmış *bir çıraa*. (TÇY, 210 / 1) [Bir Türkün bir çırağı varmış.]

1.1. Sıfat Tamlamalarında Devrik Yapı

Yapacan bana bir *ev, nicä denizin benezi*. (HPK, 271 / 22) [Bana deniz renginde bir ev yapacaksın.]

Bu kırlarda *su var çok*. (HO, 457 / 12) [Bu kırlarda çok su var.]

1.2. Birleşik Fiillerde Devrik Yapı

Olsa e *tutalım* onları *aklımızda*. (K, 139 / 2) [Öyleyse onları aklımızda tutalım.]

Ama *tutmêm / aklımda*. (K, 139 / 26) [Ama aklımda tutmam.]

Almış / yolunu bir gün, gitmiş. (RGH, 254 / 2) [Bir gün yola koyulmuş.]

1.3. İsim-Fiil Gruplarında Devrik Yapı

İsim-fiil grupları isim-fiil eki olarak adlandırılan –mA, -mAk, -İş eklerinden birini almış bir fiil ile ona bağlı öge veya ögelerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Bu iilder kafasını *bakmaa / pınar içindä yıldızları*. (HPK, 271 / 33) [Bu, pınar içindeki yıldızlara bakmaya kafasını eğer.]

İster *diktirmää / fistan, nicä üürediciyka Mariya*. (A, 550 / 15) [Mariya öğretmeninki gibi bir fistan / diktirmeyi ister.]

Birkaç takazadan sora Savçu Karez gelmezdi şindän sora *yardım etmää / bobasına*. (KA, 619 / 5) [Savçu Kerez, azarlandıktan sonra bundan böyle babasına yardım etmeye gelmezdi.]

1.4. Sıfat-Fiil Gruplarında Devrik Yapı

Sıfat-fiil grupları sıfat fiil eki almış bir fiil ile ona bağlı öge veya ögelerden oluşur. Metinlerde –Ar sıfat-fiil eki ile oluşturulmuş sıfat-fiil grubu tespit edilmiştir:

Bu sebepten ki açalım deyi hem bulalım deyi / gagauzların storyasını lāāzım bakalım, *ne söyleer / gagauzlar için gagauzların sözüeti*. (Gİ, 437 / 12) [Bulalım (ve) öğrenelim diye Gagauz araştırmacılarının Gagauzlar için ne söyle(diğine) bakmak lazım.]

1.4.1. Ani / angıları ile Yapılan Sıfat Tamlaması / Sıfat Fiil Görevindeki Yapılarda Devrik Yapı

Türkiye Türkçesinde sıfat-fiiller bitimsiz fiil olarak adlandırılan fiillerle oluşturulur: “fiil+sıfat fiil eki”. Fakat Gagauz Türkçesi, etkileşimde olduğu Slav dil ailesindeki Bulgarca ve Rusçadan seçilmiş kopyalama yöntemi ile oluşmuş, semantik olarak sağa dallanan (right-branching) cümlecik yapıları geliştirmiştir. Söz konusu cümlecikler çeşitli bağlama edatlarıyla oluşturulur ve bitmiş fiillere dayalıdır (Menz 2020: 89). Metinlerdeki bu yapılarda en çok karşılaşılan edatlar *ani / angıları*’dır. Bitimli fiiller, haber kipleriyle çekimlendiği gibi dilek kiplerinden emir kipi ile de çekimlenebilmektedir. Bu yapıların, mukayese edilen Türkiye Türkçesi ile ifade edildiğinde sıfat fiil görevinde kullanıldığı görülmektedir.

Ani, çeşitli niteleme öbeklerinde, tümleçlerde ve zarf öbeklerinde cümleyi başlatan öge olarak görülmektedir. Soru edatı olarak kullanımı ise Türkiye Türkçesindeki kadar

yaygın değildir³ (Menz 2001:236). “Moldova’daki Gagauz yazı dilinde *ani*, Rusça *çto* gibi sıfat cümleciklerinde 1. ya da 2. özne ve isim arasındaki eşgönderim ile sıfat cümlecığı kurmak için kullanılır” (Menz 2020: 91). Genelde *ani ile kurulmuş olan* sıfat fiil öbekleri ismin ardından gelir. Bu aynı zamanda sıfat cümlecığının yüklemine uyduyu ya da eşgönderimli iyelik tamlayıcısının ismi olduğu durumlarda geçerlidir. Bu durum, çoğu zaman Gagauzcanın neredeyse hepsini Rusçadan kopyalamasına rağmen yine de Türkçe modelli sıfat fiil öbeklerinin isminden ayrılamayacağını gösterir (Menz 2020: 92).

Kıyıldı *soldatlar, ani türktän bizi kurtardılar.* (SS, 175 / 15) [Bizi Türklerden kurtar(an) askerler kıyıldı.]

Bu gider, ayırêr kendinâ oniki kız ölä, *ani hepsi bilsin türkü çalmaa hem benzesin birbirinâ.* (HPK, 270 / 7) [Bu gider, kendine türkü söylemeyi bil(en) ve birbirine benzey(en) oniki kız seçer.]

Gicän filan padişaa da söyleycan *ani bân bırda bulunêrim.* (HPK, 271 / 16) [Gideceksin, filan padişaha benim burada bulun(duğumu) söyleyeceksin.]

1.5. Zarf-fiil Gruplarında Devrik Yapı

Zarf-fiil eklerini almış bir fiil ve ona bağlı öge veya ögelerden oluşan yapılar zarf-fiil grubunu oluşturmaktadır.

Da düşer erä, *sansın / ölü.* (HPK, 270 / 21) [Da ölü sansın (diye) yere düşer.]

Bu sebepten ki *açalım deyi hem bulalım deyi / gagauzların istoryasını, lââzım bakalım, ne söyleer gagauzlar için gagauzların sözüeti.* (Gİ, 437 / 12) [Bu sebepten ki Gagauzların tarihini açalım hem bulalım (diye) Gagauzların araştırmacısının Gagauzlar için ne söyle(diğine) bakmak lazım.]

Hep ondan bezbelli, çekilêr gözâl adet, açan karçırılêr ekmek erä, onu çabuk kaldırıp öperlâr, *sayıp / kendilerini / büyük kabahatlı / ekmeen önündä.* (DT, 522 / 11) [Besbelli hep ondan, güzel adetleri devam ettiriliyor: ekmek yere düşürülünce kendilerini ekmeğe karşı büyük kabahat işlemiş sayıp onu hemen kaldırıp öperler.]

Sonuç

İncelenen metinlerde tespit edilen 827 adet cümlenin %64,32’si devrik cümle olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç da Kırli (2001)’nin çalışmasında belirttiği Gagauz metinlerindeki cümlelerin yaklaşık olarak üçte ikisinde yüklemine sona gelmediği ve Menz (2010)’ in Gagauzca söz diziminde yüklemine çoğu zaman cümle sonunda bulunmadığı ve bununla beraber cümlede odağın konumunun değişerek ‘hemen eylemönü’nde değil, cümlenin sonunda yükleminden sonra geldiği görüşünü desteklemektedir.

Bu cümleler yukarıda söylenen ölçütlere göre incelendiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

³ Bu kısım yazar tarafından İngilizceden çevrilerek verilmiştir.

Yüklemin türüne göre cümlelerde devrik fiil cümlelerinin %90,6 oranıyla çoğunlukta tespit edilmesi genel Türkçede fiil cümlelerinin isim cümlelerinden fazla görülmesine uygunluk göstermektedir.⁴

Yapısına göre incelendiğinde devrik cümleler %41,16 oranıyla en fazla sıralı cümlelerde tespit edilmiştir. Sıralı cümlelerin ardında %31,9 oranıyla basit cümleler yer almaktadır:

Sıralı cümle: %41,16

Basit cümleler: %32,5

Bağlı cümle: %24,6

İç İçe cümle: %1,31

Ki'li cümle: %0,24

Şart cümlesi: %0,24

Ayrıca ki'li cümleler sadece çağdaş edebiyat metinlerinde tespit edilmiştir. Bu durum Gagauzların Farsça kaynaklı bu cümle yapısını Türkiye Türkçesinden kopyalama yoluyla aldığını düşündürülebilir.

Devrik cümleler öge sayılarına göre incelendiğinde ise %39,80 oranıyla 3 ögeden oluşan kısa cümlelerin ilk sırada yer aldığı tespit edilmiştir. İkinci sırada ise %27,18 oranıyla 2 ögeden oluşan cümleler gelmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve Türkiye Türkçesi ağızları ile örtüşmektedir.⁵ Bu örtüşme bütün güçlü etkilere rağmen Gagauz Türkçesinin henüz genel Türkçeden tamamen kopmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

2 ögeliler: %27,18

3 ögeliler: %39,80

4 ögeliler: %23,68

5 ögeliler: %7,76

6 ögeliler: %1,3

9 ögeliler: %0,19

Ögelerine göre incelediğimiz devrik cümlelerde yüklem ardına ötelenen öğelere baktığımızda ise 2, 3, ve 4 ögeden oluşan cümlelerde “*dolaylı tümleç*”, 5 ögeden oluşanlarda “*belirtili nesne*”, 6 ve 9 ögeden oluşanlarda ise “*zarf tümleci*”nin yüklem ardına konumlandırıldığı görülmektedir.

Bakıyor (y) / *torbaya* (dt). (TÇY, 211 / 3)

Koyunнар (ö) / *kışlêêrlar* (y) / *çorbacılarında* (dt). (KA, 619 / 2)

Kız da (ö) / *genâ* (zt) / *deer* (y) / *buna* (dt). (HPK, 271 / 29)

⁴ Karşılaştırma için bkz: Sandalyeci 2017: 59.

⁵ Bkz: Sandalyeci 2017: 60; Bayraktar 2014: 687.

Açan (zt) / Zimba (ö) / çevirdi (y) / kafayı (blin) / güneşâ (dt). (KA, 620 / 5)

y+dt: %32,03

y+blin: %24,46

y+ö: %18,64

y+zt: %14,95

y+bsizn: %6,86

y+cdu: %1,94

Buradan anlaşılıyor ki yüklem ardına en çok “*dolaylı tümleş*” konumlandırılmıştır. Bayraktar’ın çalışmasında tespit ettiği gibi dolaylı tümleş zihinde dış dünyayı temsil etmektedir (Bayraktar 2014: 212). Kurulan devrik cümlelerde “onarım yapma” önemli bir yer tuttuğu için unutulmanın dış dünyaya ait durumların olduğu ve yüklem ardına bu yüzden ötelendiği söylenebilir. Dolaylı tümleşten sonra yüklem ardına ötelenen 2. öge ise “belirtili nesne” olarak tespit edilmiştir.

Sayıcı en fazla tespit edilmiş olan 3 ögeli devrik cümlelerde yüklem yeri incelendiğinde ise %73 oranıyla yüklem ortada bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu durum Menz (2010: 163) ve Özkan- Musa (2004: 130)’nın görüşlerini destekleyerek genel Türkçenin nötr söz dizimi kabul edilen $\bar{o}+t+y$ ’nin Gagauz Türkçesinde yerini $\bar{o}+y+t$ dizilimine bırakmış olduğunu işaret etmektedir. Bu durum Rusçadaki $\bar{o}+y+t$ sıralanışı ile örtüşmektedir. Fakat bu dizilimin örneklerine değişik nedenlerle Türkiye Türkçesi ağzlarında da çokça rastlanmaktadır.

Cümle düzeyinde görülen tüm devrik yapılar, Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağzlarında da görülen yapılardır. Gagauz Türkçesindeki farklılık sadece bu yapıların sayıca fazla olmasıdır. Bu da Gagauz Türkçesinin yazı dili olma çabalarının çok yeni olmasına bağlı olarak bir ekol, bir anlatım biçimi olarak kabul edilmelidir. Doğan ve Erdin’in Gagauz atasözlerinin söz dizimini inceledikleri çalışmalarında atasözlerinin büyük bir kısmının devrik değil düz cümle olduğunu belirtmeleri bu durumu desteklemektedir (2019: 1185).

Kelime grupları düzeyindeki devrik yapılara bakıldığında ise isim ve sıfat tamlamalarında Rusçadaki tamlama yapısı olan “asıl unsur+yardımcı unsur” diziliminden etkilenildiği görülmektedir. Türkiye Türkçesiyle en bariz farklılık ise “*ani / angı / anguları*” ve “*nică*” edatları ile oluşturulan yapılarda görülmüştür. Bu yapılar bahsi geçen bağlayıcı unsurlar ve ardından gelen bitimli fiillerle kurulmuş ilgi cümleciklerini oluşturmakta ve Slav dillerinin etkisi asıl burada kendini net bir şekilde göstermektedir. “Bulgarca, Rumence ve Rusçada yan tümceler bitimlidir, yani yüklem zaman ve kişiye göre çekilir. Ayrıca bağlı buldukları ögeden sonra ve bağlaçla başlar” (Menz 2010: 164). Türkiye Türkçesinde görülmeyen ve sıfat-fiil ekleriyle karşılanan bu yapılar Gagauz Türkçesini Türkiye Türkçesinden net bir şekilde ayırtıran bir yapı oluşturmuşlardır. Ayrıca Menz yaptığı saha çalışmasında derlediği malzemelerinde devrik dizimlerin yüksek öğrenim almış gençler arasında görülmesine karşılık eğitimi az olan veya hiç olmayan yaşlılar arasında bunu tespit edemediğini

belirtmiştir (Menz 2020: 87). Bu tespit de Gagauz Türkçesi zerinde Slav dilinin etkisini işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Yapacan bana bir *ev, nic denizin benezi*. (HPK, 271 / 22) [Bana *deniz renginde bir ev* yapacaksın.]

Kıyıldı *soldatlar, ani trktn bizi kurtardılar*. (SS, 175 / 15) [*Bizi Türklerden kurtar(an) askerler* katledildi.]

Gagauz Türkçesindeki olumsuzluk edatı *deil / diil*, Türkçedeki olağan dizilim olan olumsuz kıldığı ögeden sonra gelme kuralına uygunluk göstermez. Menz (2003:33)'e göre bu dizilim Rusça olumsuzluk edatının konumlanmasının bir kopyasıdır. Taranan metinlerde tespit edilen iki örnek de bu dizilimi belgelemektedir:

Diil mi acaba burada saklı o prost tabeet. (DT, 523 / 10) [O aptal tabiat acaba burada saklı değil mi?]

Herkez lââzım çalışsın, *diil sad kendisine*, ama düşünsün sakatlara, yoksullara da bişeyln yardım etm. (KO,484 / 2) [Herkesin alışması lazım, sadece kendisine değil ama sakatlara, yoksullara da bir Őeylerle yardım etmeyi düşünsün.]

Filimsi gruplarında Gagauz Türkçesindeki cümleler Türkiye Türkçesine aktarılırken filimsilerin birbirinin yerine kullanıldıklarına da tanık olunmaktadır:

Bu sebepten ki açalım deyi hem bulalım deyi / gagauzların istyoryasını lââzım bakalım, ne söyleer / gagauzlar için gagauzların sözüeti. (Gİ, 437 / 12) [Bulalım (ve) ğrenelim diye Gagauz araştırmacılarının Gagauzlar için ne söyle(diğine) bakmak lazım.]

Savu, istersin mi renm, nasıl tanımaa kaç yaşında koyunu. (KA, 620 / 2) [Savu, koyunun kaç yaşında olduğunu, nasıl tanıyacağını öğrenmek ister misin?]

Cümleler gelerine ayrılırken Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yönelme hli eki kullanılarak ‘‘dolaylı tmle’’ kabul edilen yapıların Gagauz Türkçesinde çoğunlukla belirtme hli eki ile kullanıldığı görülmüştür. Bu durum Türkiye Türkçesi ağızlarında da grlmektedir⁶. Karabulut- zdemir’in Gagauz Türkçesinde istemi inceledikleri çalışmada gösterilen örneklerde (*burayı* vb.) hl eki değişiminin y’nin darlaştırıcı etkisi ile olduğu belirtilmiştir (Karabulut ve zdemir 2017: 106). Fakat çalışmada tespit edilenler arasında y barındırmayan örneklerde de hl eki değişimi görülmüştür. Bu da nbetleşmenin sadece y etkisiyle oluşmadığını gösterir. zakdağ (2016) ise bu hl eki nbetleşmesinin sebebi olarak bazı durumlarda Oğuzcanın, bazı örneklerde Rusçanın etkisi olduğunu belirtmektedir.

Padişaa yollandır rklerini, etişşinnr *onnarı*. (K, 140 / 3) [Padişah onlar(a) yetişsinler (diye) yrklerini yolluyor.]

Sade Rusun halkları acırmış *onnarı*. (SS, 175 / 4) [Sadece Rus halkı onlar(a) acırmış.]

⁶ Bkz: Tuncer, Gülensoy (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları, İnceleme- Metinler- Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Açan da razgeldilär *beni* bir şey yaparken. (A, 551 / 33) [Bir şey yaparken ban(a) rastladılar.]

Yapılan incelemeler sonucunda denebilir ki Gagauz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızları arasında anlaşılacak farklar bulunmamakla beraber devrik cümlelerin fazlalığı ve konuşma cümlesi tarzında yazıya geçirilmiş metinlerdeki öge noksanlığı cümle çözümlerinde problem yaratmaktadır. Özellikle cümlede zarf tümleci yapan “diye” edatı söylenmemektedir:

Ama bu haydut genä duyêr ani kız bu küüycezdä. (HPK, 271 / 19) [Ama bu haydut gene kız bu köyde (diye) duyuyor.]

Yaşamak kendisi üüretmiş insanı, ani ekmää lâzım korumää. (DT, 523 / 4) [İnsana ekmeği korumak lazım (diye) yaşamak, kendisi öğretmiş.]

Umut ettim susuzluğumu geçireyim *ama* etiştıynän derecää gördüm. (DS, 660 / 6) [Susuzluğumu geçireyim (diye) umut ettim ama dereye varınca gördüm.]

Sonuç olarak Gagauz Türkçesi Slav dillerinden kelime devşirmekle kalmamış, Türkçenin değişime karşı en katı kaidelerinden olan ö+t+y dizilişindeki sözdizimi de oldukça etkilenmiştir. Söz konusu etkilenmenin sonucu, Hint-Avrupa dillerinde “relative clause” adı verilen cümlelere benzer *ani* / *angı* yapılarıyla oluşturulmuş bitimli sıfat cümlecikleridir. En göze çarpan farklılık ise bu tarz cümleler Türkiye Türkçesine dönüştürülürken sıfat-fiil yapılarıyla bunun kolayca ifade bulabiliyor olmasıdır. Bu da Gagauz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında anlam olarak kayda değer bir farklılığın olmadığını, sadece cümlelerin dış yapı olarak Türkiye Türkçesinden uzaklaşıp Slav dillerine yaklaştığını göstermektedir. Böylece Türkiye Türkçesi ile Gagauz Türkçesinin mantıksal ve semantik yapılarının aynı olduğu, fakat yüzey yapılarında farklılıklar görüldüğü söylenebilir.

Kısaltmalar

ö	: özne	bsizn	: belirtisiz nesne	cdu	: cümle dışı unsur
y	: yüklem	dt	: dolaylı tümleş	TT	: Türkiye Türkçesi
blin	: belirtili nesne	zt	: zarf tümleci		

Metin isimleri kısaltmaları

A	: Ana	KA	: Kasım
D	: Düş	KO	: Kolada
DS	: Deräylän Sözleşmāk	KÖ	: Köse
DT	: Dünnäyın Temeli	NHK	: Nasraddin hem Komşuykası
Gİ	: Gagauzları İstoriyası	RGH	: Rüyaya Giren Hazine
HO	: Hak Oguzlar	SS	: Sebepli Su
HPK	: Haydut Hem Padişaa Kızı	TÇY	: Türkün Çıraa Yuvan
K	: Köroğlü		

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2015). *Her yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYDEMİR, Hakan (2005). “Gagauzcada Kıpçakça Etkisi Üzerine”. *Studia Turcologica Cracoviensia*, 10: 27-47.
- BAYRAKTAR, F. Sibel (2014). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Devrik Yapı”. *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 4-7 Aralık 2013. Bursa*, 1: 681-690.

- BAYRAKTAR, F. Sibel (2018). "Türkçeden Balkan Dillerine Verilen Sözcükler ve Ağız İlişkisi". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15: 22-32.
- CHIRLI, Nadejda (2005). "Gagavuz Türkçesinde Yeterlik Yapıları Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 19: 55-61.
- DOĞAN, Levent; Erdin, Ceyda (2019). "Gagauz Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies Language and Literature*. 14/3: 1159-1187.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2014). "Moldova'nın Ab Üyeliği Sürecinde Gagauz Özerk Bölgesi Bağımsızlığa Mı Yürüyor?". *Karadeniz Araştırmaları*, 43: 17-42.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). *Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK.
- GÜLSEVIN, Gürer (2009). "Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4/8: 48-64.
- GÜNGÖR, Harun; ARGUNSAH, Mustafa (1998). *Gagauzlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÜNŞEN, Ahmet (2010). "Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I" (Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature*, 5/1: 462-494.
- HÜNERLİ, Bülent (2016). "Ukrayna Gagauzları Odessa Saha Çalışması Raporu (15-20 Ekim 2015)". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 5/8: 21-32.
- HÜNERLİ, Bülent (2018). "Gagauz Türkçesinde 'Eer (<Eğer)' Cümle Başı Edatının Çekimli Bir Fiille Kullanılması Sonucunda Oluşan Zarf-Fillik Yapılar". *Türk Bitig Türklük Bilimi Araştırmaları*, Çanakkale: Paradigma, 29-39.
- KARABULUT, Ferhat; ÖZDEMİR, Tuba (2017) "İstem ve İstem Analizi: Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırılmalı Bir Çalışma". *Dil Araştırmaları*, 21: 91-112.
- KARAHAN, Leyla (1994). "Türkçede Birleşik Cümle Problemi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 505: 19-23.
- KARAHAN, Leyla (2000). "Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 583: 16-23.
- KİRLİ, Nadejda (2001). *N. N Baboğlu'nun "Legendanın İzi" Adlı Eserinin Cümle Bilgisi Yönünden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi: Adana: Çukurova Üniversitesi.
- KOWALSKI, Tadeusz (1949). "Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3/1-2: 477-500.
- MANOV, Atanas (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler) (Çev. M. Türker Acaroğlu)*. Ankara: TTK.
- MENZ, Astrid (2001). "Gagauz Right-Branching Propositions Introduced by the Element *anı*". *Turkic Languages*, 5: 234-244.
- MENZ, Astrid (2003). "Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi". *Bilig*, 24: 23-44.
- MENZ, Astrid (2010). "Gagauzcanın Söz Dizimi ve Dil İlişkisi", *Gagauz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni (27-29 Aralık 2007) Bildiri Kitabı*, Ankara: TDK, 161-168.
- MENZ, Astrid (2020). "Gagauzcada Birleşik Cümle" (Çev. Selda Sandalyeci). *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2/2: 84-106.
- ÖZAKDAĞ, Nadejda (2016). "Gagauz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Sorunlar". *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar* (Edt.: Mehmet Şahingöz- Alper Alp). Ankara: Türk Yurdu, 195-211.
- ÖZKAN, Fatma; BAĞDAGÜL, Musa (2004). "Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi". *Bilig*, 30: 95-139.
- ÖZKAN, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri Giriş- Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri*. Ankara: TDK.
- ÖZKAN, Nevzat (2013). "Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği". *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9: 85-94.
- ÖZKAN, Nevzat (2017). *Gagavuz Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- POKROVSKAYA, L. A. (2017). "Gagauzların Hristiyan Dinî Terminoloji Sistemindeki Müslümanlıkla İlgili Unsurlar"(Çev. Bülent Hünerli). *Kesit Akademi Dergisi*, 3/7: 421-427.

- POKROVSKAYA, L. A. (2019). “Gagauz Dilinin Gelişiminin ve Araştırılmasının Durumu Hakkında” (Çev. Bülent Hünerli). *Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı* (Edt.: Ali İhsan Öbek-Yüksel Topaloğlu- F. Sibel Bayraktar- Ayşe Nur Özdemir). İstanbul: Kerkük Vakfı, 241-247.
- POKROVSKAYA, L. A. (2021). “Gagauzcadaki Diyalektik Sistemin Genel Özellikleri” (Çev. Bülent Hünerli). *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 3/1: 127-133.
- SANDALYECİ, Selda (2017). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Devrik Cümle*. Yüksek Lisans Tezi: Edirne: Trakya Üniversitesi.
- STAMOVA, Maria (2004). “Çokdillilik Açısından Gagauz Türkleri”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, 8-10 Mayıs 2002*. Ankara. (Edt.: F. S. Barutcu Özönder vd.). Ankara: DTCF, 182-191.